

ВСТУП

Сучасний світ неможливо уявити без *Homo Communicans* – людини, що спілкується, *Homo Artifex* – людини, що творить, *Homo Ludens* – людини, що грає, *Homo Ridens* – людини, що сміється, – чотирьох антропоцентрів, на яких будується гумор і завдяки яким існує гумористична комунікація. Саме тому питання всебічного дослідження гумористичного спілкування, а разом із цим, і гумористичних текстів, які породжуються в цій комунікації, набувають сьогодні особливої актуальності.

У центрі уваги лінгвістичних студій перебувають одиниці, які, інтегруючи в собі певні мовні елементи, забезпечують спілкування між людьми, що сприяє взаєморозумінню, зближенню, контакту. При цьому акцент робиться не тільки на «серйозних» формах комунікації, але й на «несерйозних». Одним із різновидів останніх є жарт як гумористичний текст малого обсягу, який здатний регулювати діяльність членів соціуму.

Монографію присвячено вивченню формальних, функціонально-комунікативних, жанрово-композиційних, лінгвостилістичних характеристик сучасного жарту, що формується в соціокультурному комунікативному просторі Великої Британії та США. Започаткований у цій праці підхід до розгляду англomовного жарту дозволяє здійснити його інтегративний аналіз як текстово-дискурсивного утворення, який доповнюється його дослідженням у когнітивному аспекті.

Усебічний розгляд жарту як культурного феномену став можливим завдяки фундаментальним працям *сміхових традицій Європи* (М. М. Бахтін [31], Т. М. Рюміна [375], О. М. Фрейденберг [470]) і *Давньої Русі* (Д. С. Лихачев, А. М. Панченко, Н. В. Понирко [278], Ю. М. Лотман, Б. А. Успенський [279]). Важливим чинником формування пропонованого підходу є виявлення амбівалентності світосприйняття, яка визначила існування двох паралельних моделей світу – офіційної, канонічної, та неофіційної, ігрової (Б. Дземідок [148], Л. В. Карасьов [203; 204], В. Колязін [242], Д. С. Лихачев [276; 277], В. Я. Пропп [355]). Комізм легко переходить із карнавальної гри в соціальну, а із соціальної – в різноманітні змістові ігри, постійно змінюючи маски (М. М. Бахтін [31; 33]). Філософські й естетичні концепції комічного обґрунтовані в роботах А. Бергсона [49], Ю. Б. Борєва [70–75], О. М. Лука [281–282], Ф. Макттовека [659], О. П. Московського [307], Н. Норріка [681–682], Л. Н. Палмера [686], Л. Н. Столовича [446]. Висвітлено соціальні, історико-культурні аспекти комічного (Ю. А. Артемова [18], А. Є. Болдирєва [62], В. Л. Вартанян [85], А. Д. Кошелев [246]) та його різновидів:

• *сатири* (Р. Елліотт [597], Л. Ф. Єршов [183], В. С. Манаков [285], Е. Нокс [646], Л. Фейнберг [601], Л. В. Шевчук [500]);

• *іронії* (Т. П. Андрієнко [11], І. С. Арутюнова [19], Ю. І. Білодід [61], Х. Босінджер [540], О. О. Брюханова [79], Ю. Н. Варзонін [84], К. А. Воробйова [95], М. Гартунг [627], Х. А. Гаверкейт [628], А. Гіта [616], С. Дьюз, Е. Віннер [580], Дж. Йоргенсен [641], Х. Коттофф [648], Е. Лапп [650], Н. А. Ніколіна [311], С. І. Походня [346], І. Розенгрєн [711]);

• *гумору* (М. Аптер, К. Сміт [524], С. Аттардо [526], В. Л. Вартанян [85], М. Годкевич [618], М. О. Голденков [117], Л. Декерс, Р. Баттрем [578], А. В. Карасик [205], А. Г. Козінцев [233–234], Г. А. Консальво [568], П. Макгі [660], Дж. Морреалл [668–669], Д. Оукс [684], У. Пепічелло, Р. Вейзберг [693], В. Раскін [704], Г. А. Файн [602], В. Ф. Фрай [608], А. Чепмен [561]), а також жанрових форм комічного, зокрема, *комедії* (М. Геліцер [630], О. Г. Грек [127], М. Гуревич [624], А. К. Кутоян [257], Г. Міллнер [665], В. Г. Ніконова [312], Ф. М. Робінсон [709], В. Ф. Фрай [609], М. Чарні [562]); *жарту* (С. Аттардо [527; 531], К. Дейвіс [573], А. В. Карасик [205], Д. Кіаро [563], І. К. Кобякова, О. М. Логвиненко [225]).

Проблему комічного та його різновидів в основному досліджували літературознавці, які розглядали категорії комічного й трагічного (Ю. Б. Борєв [70–73], А. З. Вуліс [99], О. В. Голозубов [122], Е. Егз [596], Ю. Еко [594], Є. Н. Лебедев [264], Т. Ліппс [657], В. Я. Пропп [355–356], К. Трізенберг [737], К. Фішер [603]). Комічне, зокрема гумор, досліджують у біології, психології, соціології, медицині (Дж. Гелловей, А. Кроплі [611], М. Жерве, Д. Уїлсон [615], Р. Провайн [699], Р. Провайн, К. Р. Фішер [700], Дж. А. Хуфф, С. Пресчофт [637]); є навіть наукові роботи з математики гумору (Д. Касадонте [560], Дж. А. Паулос [691]).

Вивчаються також прийоми створення комічного в різних типах тексту (Л. В. Азарова [4], А. Є. Болдирєва [62–63], Л. М. Болдирєва [64], Т. Л. Вєтвінська [88], М. В. Гамзюк [106], С. А. Колєсниченко [239], Х. Колстон [567], Є. Н. Лебедев [264], А. Е. Левицький [267], А. А. Марчишина [292], Дж. Морреалл [670], В. Нєш [673], Т. Огард [536], Н. К. Саліхова [379], С. І. Сотнікова [433], Г. Г. Трємасова [458–459], О. Б. Шонь [512–513]), генезис і формування жанру анекдоту (О. С. Архіпова [25–26], Є. Курганов [254–255], М. А. Паніна [327], М. С. Петренко [332], О. Я. Шмельова, О. Д. Шмельов [504–506]), прагмалінгвістичні аспекти анекдоту (Е. Лендваї [271], О. В. Переходюк [331], Г. Г. Почєпцов [348], Ю. Є. Савченко [376]), засоби вираження гумору в сатирико-гумористичних художніх текстах (О. Д. Міхільов [300], О. А. Семенюк [416], О. Н. Титаренко [455]), види гумористичних текстів (Д. Кіаро [563], І. Кімакович [220], С. Г. Коншина [243], З. В. Новицька [315], В. В. Химик [479]), етнічні жарти (С. Альтман [521], Ю. О. Артемова [18], Д. Бен-Амос [543], К. Дейвіс [572–576], Ч. Річард [707], С. Рурк [712]), зв'язки гендеру та гумору (Дж. Кауфман, М. К. Блейклі [643], А. П. Мартинюк [289], М. Нейтц [674], А. С. Птушка

[357], Дж. Хей [629]), міжкультурні (П. М. Донець [176], О. А. Леонтович [272], Ч. Лідз [653], Дж. Палмер [688], Л. Рубін [713], У. Рух, Ч. Отг, Дж. Аккос, Ф. Баріод [716]), психологічні аспекти комізму (А. М. Ісен [639], Л. С. Виготський [100], А. А. Леонтьєв [273], Р. Мартін [288], З. Фройд [469], В. І. Шаховський [491], М. Н. Шіота, Б. Кампос, Д. Келтнер, М. Дж. Гертенштейн [724]), проблеми перекладу (С. С. Кузьмін [252], А.-М. Лоріан [651], С. О. Швачко, І. К. Кобякова [494]) та дидактичні аспекти гумору (М. Деніре [579], Б. Дж. Додж, А. Россетт [590], А. Зів [750], А. Нілсен, К. Донелсон, Д. Нілсен, М. Донелсон [676], Д. Нілсен [679], М. І. Станкін [435], С. Трахтенберг [736], Дж. Уйтмен [743]).

Чимало праць присвячено структурно-семантичним, комунікативним, когнітивним аспектам гумору (С. Атгардо, Дж.-Ч. Чабанне [534], А. Бергер [545], А. Брок [552], Г. Броун, К. Фейертс [554], В. В. Ганечко [108], О. Ю. Голобородько [119], Н. П. Карпчук [215], А. П. Мартинюк [290], Д. Нілсен [677], Н. Норрік [681], Р. Ратмайр [364], Х. Сакс [720], Н. С. Соколова [431]), аналізу гумору в різних типах дискурсу (М. Р. Желтухіна [185], Дж. Морреалл [669], М. В. Морозова [305], Дж. Холмс [634], Дж. Холмс, М. Марра [635–636] Ю. В. Шуріна [518]).

При вивченні комічних текстів не меншу значущість має поняття гри як культуротворчої соціальної практики (О. О. Земська, М. В. Китайгородська [192], Д. Кіаро [563], Д. Крістал [570], В. З. Санвіков [408], І. Е. Сніховська [429], Й. Хейзинга [478], Дж. Шерцер [722]). Закономірним розвитком цих досліджень стало введення в лінгвістичний обіг терміна «комічна ситуація» (Т. М. Рюміна [375]).

Актуальність роботи зумовлено нагальною потребою комплексного дослідження англомовного жарту як текстово-дискурсивного утворення. Специфіка жарту полягає в наявності в нього статусів: фольклорного тексту і мовленнєвого жанру. Ця особливість визначила теоретичні й прикладні аспекти його аналізу. У річищі нового напрямку комунікативної лінгвістики – функціонально-комунікативної стилістики тексту – принцип комунікативно-доцільного відбору та комбінування мовних одиниць відповідно до комунікативної мети в певних типах тексту й дискурсу. Цей підхід вимагає системного розгляду взаємодії комунікативного та стилістичного аспектів функціонування мовних одиниць і тексту. Актуальність полягає також у загальній спрямованості сучасної лінгвістики тексту на розгляд текстів різних жанрів у тісному зв'язку з менталітетом культурних спільнот, що допомагає конкретизувати характер взаємодії між мовою й мисленням. Проблема розуміння комічного тексту стоїть досить гостро в сучасному суспільстві: зміст жарту спонукає адресата до мислєдіяльності – найактивнішого процесу мислення, а не лише сприйняття готового, нерєфлективного розуміння.

Об'єктом дослідження є сучасний англомовний жарт як продукт інтенціональної лінгвокреативної діяльності індивідів. Вибір тексту жарту як об'єкта дослідження продиктований тим, що він дає унікальний матеріал для декодування й інтерпретації адресатом комічної інформації на основі фонових знань.

Предметом аналізу є дискурсивні характеристики англомовних жартів, тобто взаємозв'язок їх лінгвальних і позалінгвальних аспектів, а також базовий механізм і прийоми створення комічного ефекту в жарті.

Метою дослідження є комплексний аналіз специфіки англомовного жарту в контексті взаємодії текстово-дискурсивних аспектів, прийомів створення в ньому комічного ефекту на основі когнітивного механізму – комічної інконгруентності.

Поставлена мета передбачає необхідність розв'язання таких завдань:

- визначити теоретико-методологічне підґрунтя вивчення жарту як текстово-дискурсивного утворення в межах функціонально-комунікативної стилістики тексту;
- встановити категоріальні ознаки жарту й розробити комплексну методику його аналізу як фольклорного тексту і мовленнєвого жанру;
- виявити та систематизувати різновиди жарту;
- з'ясувати основний когнітивний механізм створення комічного й на цій підставі виокремити прийоми та засоби комічного в тексті англомовного жарту;
- виявити специфіку британської та американської сміхових культур та особливості відбиття в жарті національного менталітету;
- виокремити риси соціокультурного контексту, комунікативних можливостей жарту й комунікативної сміхової поведінки британців та американців;
- побудувати типологію текстів англомовних жартів, схарактеризувати їх стильові риси;
- розкрити сутність нормативної інконгруентності в лінгвоситуативному та лінгвальному різновидах жарту;
- експлікувати прагматилістичний потенціал, а також прийоми й засоби вираження інконгруентності на всіх рівнях мовної організації англомовного наративного жарту;
- пояснити композиційну специфіку англомовного анекдоту його концептуальними властивостями;
- схарактеризувати інтертекстуальні зв'язки анекдоту.

Матеріал дослідження становлять 20 000 сучасних англомовних жартів, які дібрано з автентичних джерел – сучасних англомовних збірок кінця XX – початку XXI століття та Інтернет-ресурсів загальним обсягом понад 12 000 сторінок.

Теоретико-методологічним підґрунтям роботи є настанови антропології, яка бере до уваги роль людського фактору в комунікативних процесах (Н. Д. Арутонова [20–22], А. Д. Белова [44; 56–59], В. Г. Борботько [69], Т. ван Дейк [133], В. І. Карабан [202], О. С. Кубрякова [251], А. Е. Левицький [266; 268], М. М. Полюжин [339–340; 342], Г. Г. Почепцов [348–349], І. В. Смушинська [428], Ю. С. Степанов [439–440], О. І. Черденченко [483–484], Д. Шифрін [721]), а також національну та культурну специфіку дискурсу (В. І. Карасик [207–210], Ч. Річард [707], Д. І. Руденко, В. В. Прокопенко [371], В. Рух [715], І. Я. Харитонова, Л. А. Іванова [476]). Конкретно-науковою методологією дослідження є когнітивно-дискурсивний підхід до розгляду мовних явищ, особливостей їх дискурсивної реалізації, закономірностей їх функціонування, який дозволяє розкрити комплексний характер досліджуваного явища (Ф. С. Бацевич [37–38], А. Д. Белова [44; 56–57; 59], Л. І. Белехова [52–54], О. М. Ільченко [200], В. Г. Колшанський [241], І. М. Колегаєва [235–236; 238], А. П. Мартинюк [289], О. І. Морозова [303], А. М. Приходько [350], І. П. Сусов [449–450], І. С. Шевченко [498; 499]). Введення жарту до кола сучасних лінгвістичних досліджень зумовлює необхідність застосування функціонально-комунікативного підходу (М. В. Гамзюк [106–107], В. І. Говердовський [115–116], С. Н. Денисенко [146], Т. Р. Кияк [221], В. А. Кухаренко [258–260], А. Е. Левицький [266; 268], Ю. А. Левицький [270], Л. Ф. Омельченко [385], Л. І. Сахарчук [410–411], О. М. Старикова [436–437], С. О. Швачко [495–496]) до вивчення особливостей функціонування мовних одиниць у тексті та дискурсі. У межах цього підходу отримує нове тлумачення одна з найважливіших проблем сучасної лінгвістики: співвідношення дискурсу, тексту й жанру (Ф. С. Бацевич [36], М. К. Басімалієва [30], А. Д. Белова [58–59], Т. Г. Винокур [93], З. О. Гетьман [110], Т. М. Дрідзе [178], М. Н. Кожина [227–231], І. М. Колегаєва [235–238], М. П. Котюрова [244], Ю. М. Лотман [279], В. О. Салімовський [377–378], М. О. Новікова [314], М. А. К. Холідей [625]). Теоретичною основою дослідження слугує також концепція про екстралінгвальну складову фольклорного тексту (С. Б. Адоньєва [3], Д. Бен-Амос [544], К. Бурке [559], Л. М. Землянова [190]).

Як дискурсивне утворення жарт становить собою єдність текстового, жанрового та комунікативного аспектів. У комунікативному ракурсі жарт є фрагментом жартівливої комунікації (у динаміці); у текстовому ракурсі він являє собою статичний результат жартівливої комунікації (актуальний текст); у жанровому аспекті жарт становить собою мовленнєвий жанр (абстрактна форма).

Жарту властиві всі категорії тексту (завершеності, зв'язності, інформативності, модальності, інтертекстуальності тощо), підпорядковані глобальній меті досягнення комічного ефекту. Як мовленнєвий жанр жарт

характеризується сукупністю жанровірних рис: малий обсяг, несподіваний кінець (пуант), інконгруентність, що виявляється на всіх рівнях, стереотипність композиційної моделі, неускладнений синтаксис. Дискурсивні характеристики жарту залучають діалогічність, асоціативність, ігровий елемент комунікації, обмануте очікування, комунікативні цілі. Жарт побудований за динамічним комічним сценарієм, що формує соціальні ролі партнерів по комунікації. Основна мета жарту – потішити або розсмішити адресата. Жарт саморегулюється, історично розвивається і має соціальні ознаки.

Інгерентною властивістю жарту є когнітивний механізм інконгруентності, суть якого полягає в порушенні норм (онтологічних, логіко-поняттєвих, валоративних, жанрових, дискурсивних, мовних, мовленнєвих), що є джерелом комізму ситуації й маніфестується в парадоксі: відхилення від норми створює в жарті нову норму і є нормою сміхового сприйняття світу. Дія когнітивного механізму інконгруентності виявляється у композиції (суперечність початку й кінця), мовних засобах тощо.

На дискурсивному рівні в результаті переходу з однієї теми на іншу або зміни тональності інконгруентність регулює перехід від інституціонального типу дискурсу до його різновидів, одним з яких є гумористичний різновид дискурсу, в якому реалізується мовленнєвий жанр жарту, що становить собою прототиповий зразок гумору. Гумористичний різновид дискурсу структурує різні типи дискурсів, як правило, покращує комунікацію й впливає на емоції адресата.

Наративний жарт (або анекдот) є найбільш поширеним різновидом англомовного жарту, в жанровій структурі якого виділяються групи наративних і експресивних елементів. Наративність асоціюється з театральністю, виконанням, грою. Комічний ефект досягається завдяки концептуальному розкриттю композиційної моделі жарту, яка реалізується у блоках, і експліціюванню лінгвоситуативної та лінгвальної двозначності. Наративний жарт розглядається в межах макроконтексту (як явище дискурсивного порядку), де крім самого тексту виділяються всі складники екстралінгвальної ситуації, і мікроконтексту – умовного, ігрового контексту всередині самого тексту жарту, де адресант і адресат уводяться до його комунікативного простору.

Основними засобами створення комічного ефекту в жарті є різновиди мовної гри, побудованої на інконгруентності всіх мовних рівнів: на фонетичному – гра звуків (омоніми, омофоніди, омографи), шиболет, звукова метатеза; на лексичному – каламбури, бленди, малапропізми, оксиморони, зевми; на текстово-дискурсивному – порушення на рівні композиційної структури, введення інтертекстових елементів, збій часових планів, змішування стилів.

Тексту анекдоту притаманні широкі інтертекстуальні зв'язки: у ньому використовуються алюзії, цитації, пародіювання, стилізація, реалії. Гумористичний ефект досягається тільки за наявності в адресата певної бази енциклопедичних знань. Анекдоти, які містять прецедентні феномени, на основі інтертекстуальних посилань збагачують когнітивну базу адресата. Алюзивна гра дозволяє пізнати глибинну структуру жарту через розкриття різноманітних засобів лінгвістичної маніпуляції, тобто через порушення конвенціональних механізмів передачі інформації. Порушення правил коду приводить до активізації нових асоціативних відношень у жарті.

Екстраполяція функціонально-комунікативного підходу на антропологічну методологію дослідження дозволила здійснити аналіз англomовного жарту як інтелектуально-емоційної діяльності, виявити шляхи та засоби, що зумовлюють і модифікують його параметри.